

Əfsanə Salman qızı Həziyeva²⁴
**“SİYASİ KORREKTƏLİK” ƏSASLI EVFEMİSTİK TERMİNLƏRİN VƏ ONLARIN KALKALARININ
 YARANMA SƏBƏB VƏ ŞƏRAİTİNƏ DAİR**

(Colored → Negro → Black → Afro-American terminlərinin nümunəsində)

Məlumdur ki, evfemikləşmə özlüyündə mənənin yumşaldılması və ya gizlədilməsini əks etdirən əla bir dil mexanizmini ehtiva edir ki, bu zaman dil cəmiyyət tələblərinin qarşılığında, yəni ümumi tendensiya üzvü olaraq, siyasi korrektəliyi izləmiş olur. Bununla da evfemizmlər həm mənənin yumşaldılmasına, həm də bəzi hallarda hətta bildirilən nöqtəyi-nəzərin “maskalanması”na xidmət edə bilərlər. (kursiv bizimdir. – Ə.H.) [10; 3]. Siyasi korrektəlik və “evfemizm” anlayışlarının korrelyasiyasını izləmiş N.B.Rubinanın da qeyd etdiyi kimi, məhz bu xüsusiyyətinə görə, “siyasi korrektəliyi” dilçilik ədəbiyyatlarında həm də “lingvistik kosmetika” olaraq da adlandırılır. Məsələn, *invalid* “əlil” — *handicapped* “fiziki və ya əqli çatışmazlığı olan” — *disabled* “əmək qabiliyyətindən məhrum” — *differenty-abled* “fərqli imkanlara malik” — *physically challenged* “fiziki imkanları məhdud olan” terminlərinin nümunələrində dilçi, ingilis dilinin fərqli zaman kəskinlərinə aid evfemikləşmə mərhələlərini misal göstərməlidir. Məsələn: *poor* “kasıb” — *disadvantaged* “imkanlardan məhrum, imkanlı məhdud” — *economically disadvantaged* “iqtisadi cəhətdən qorumasız, təminatlı olmayan” və ya *poorness* “kasıblıq” — *low income* “aşağı gəlir” korrelyasiyalarının təmsalında biz, terminoloji evfemizmlərin “fəaliyyət prinsiplərini” izləmiş oluruz [12: 37-41]. O da məlumdur ki, bir neçə onillik öncədən *zənci*, *sikast*, *vəxsul* və s. ifadələrin işlədilməsi əxlaqi-etik normalardan kənar çıxmaq kimi dəyərləndirilmədiyi halda, hal-hazırda onları əvəzləmiş olan müasir siyasi korrektəlik terminləri: *afro-amerikan*, *fiziki imkanları məhdud*, *əzəmənatlı* və s. terminlər dil norması sayılır.

Müasir Oərb cəmiyyətlərində siyasi korrektəlik terminlərinin daha öncəki alternativləri ilə əvəzlənməsi yaxşı halda ictimai qınağa tus gələ bilər, pis halda isə bu kimi hallar barədə hüququ-inzibati cəza mexanizmləri ilə tədbirlər görülməlidir. Məhz bu səbəbdənir ki, Y.V.Slyaxtanın da qeyd etdiyi kimi, Oərb toplumlarında “siyasi korrektəlik” termini bəzi hallarda hətta peyorativ konnotasiya qazanmış, bu istiqamətdə ifrata varılmasında *komik aspektləri gültü hədəfinə çevrilmişdir*. Bununla belə dilçi, inkisaf etmiş Oərb toplumlarında “vüksək səviyyəli təhsil almağı hədəfləyən, yaxşı is imkanlarına ümid bəsləyən və ölkəsinin əsl vətəndaşı sayılmaq istəyən istənilən şəxsin” siyasi korrektəliyi izləməsinin ləbü olduğunu da vurğulamışdır [13].

Tolerantlıq ideyalarının təənnümü, multikultural toplum dəyərlərinin hüquqi-normativ aktlara sirayət etməsi kimi müsbət tendensiyalar, sözsüz ki, təqdirəlayiq haldır. Lakin bəzən ifrat liberalizmə yol açan durumlar da müşahidə olunur ki, bu da insanlar arasındakı real və obyektiv olan irqi, dini, cinsi fərqlərin bir növ “gör-məməzlikdən” gəlinməsi kimi dəyərləndirilə bilər. Siyasi korrektəliyin təbiət və sosial iyerarxiya haqqında ənənəvi akademik bilikləri inkar etməsi bəzən əla həddə çatır ki, ümumiyyətlə elmi sistemləşdirmə və taksonomiyani demək olar ki, mümkün deyildir. Məsələn, N.V.Kuznetsova 2012-2017-ci illərdə Fransa Prezidenti olmuş Fransua Ollandın, ümumiyyətlə “ irq”, “ irqi fərqləndirmə”, “ irqilərə görə bölgü” kimi elmi anlayışlardan imtina təklifini şərh edərkən bunu, “tamamıyla volyuntirist, özbaşına” addım olduğunu vurğulamış və əsas məqsədin Afrika və ərəb mənşəli Fransa vətəndaşlarının öz tərəfinə çəkmək intensiyası ilə izah etmişdir [7; 12].

Dil daşıyıcısı olan toplumun bu və ya digər təbiət və ya cəmiyyət hadisəsinə münasibətinin dəyişməsi evfemizmlərlə bağlı situasiyada da təsirsiz düşmüşdür. N.M.Potopovanın da haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, dil dinamik inkişaf etdiyi kimi, onun vahidlərinin, o cümlədən evfemizmlərin dəyişib inkişaf etməsi və zamanla əvəzlənməsi ləbü bir prosesdir [11]. Yəni, əslində evfemikləşmə bilavasitə cəmiyyət sifarişi ilə gərçələşən bir proses olduğundan, cəmiyyət dəyişikliklərini həssaslıqla əks etdirir və bunu müvafiq nominasiya vahidlərinin yenilənməsi ilə ortaya qoyur. Belə ki, *Negro* → *black* → *African-American* tipli evfemistik keçidlərin izlənilməsi evfemizmin özünlü müəyyən dövr tələbləri qarşılığında yeni evfemizmə ehtiyac duyduğunu ortaya qoyur. Belə ki, *Negro* “zənci” termini ilə əvəzləndiyi vaxtlarda bu evfemizm kifayət qədər liberal, tolerant termin kimi qəbul edilirdi. Belə ki, söhbət afro-amerikan vətəndaşların bütün digər ABŞ vətəndaşları ilə eyni təhsil hüquqlarının bərqərar olması üçün mübarizə dövründən gedir.

Məlum olduğuna görə, ümumi adı “Cimmi Krou qanunları” kimi tanınan qanunlar silsiləsinə görə, 1890-1964 illərdə ABŞ-ın afroamerikan vətəndaşları ciddi seqreqasiyaya məruz qalırdılar [9]. Qaradərili əhali ağdərili vətəndaşlarla eyni universitetlərdə təhsil almaq hüququna, bəzi sosial ortamlarda birgə fəaliyyət göstərmələrinə qəti qadağa qoyulurdu. Qaradərili əhali üçün ictimai nəqliyyatlarda ayrıca yer ayrılırdı və onlar ağdərili vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulmuş yerlərə əyləşə bilməzdilər. Məlumdur ki, Martin Lyuter Kinqin başladığı vətəndaş itaətsizliyi hərəkatının ilk “tətik nöqtəsi” məhz, ictimai nəqliyyatdakı seqreqasiyalarla bağlı idi. Belə ki, 1 dekabr 1955-ci ildə avtobusdakı ağdərili üçün ayrılmış yerdə əyləşdiyinə görə polis məntəqəsinə aparılan Roza Perkeyə qarşı hüquqi-inzibati tədbirlər Alabama Ştatına ayağa qaldırılmış və tez bir zamanda etirazlar digər ABŞ ştatlarına da sıçramışdır [6].

Bu gün ingilis ədəbi dilinin normaları tərəfindən kənarlaşdırılmış *Negro* termini, eləcə də bu terminin dilimizdəki qarşılığı olan *zənci* sözü o dövr üçün, yəni, XIX əsrin sonlarından – XX əsrin 60-cı illərinədək tamamilə qazanılmışdır və onun istifadəsi cinayət təqibinə qədər yol açan bilən insidentlər yarada bilər. Terminoloji seçim məsələlərinə qarşı cəmiyyətin həssaslığının göstəricisi kimi onu qeyd etmək kifayətdir ki, Dünya detektiv

ədəbiyyatının ən parlaq nümayəndələrindən sayılan – Aqata Kristinin “10 zənci” (Ten Little Niggers “On balaca zənci”) əsəri yetərinə siyasi korrektəliklə seçilmədiyi üçün dəyişdirilmişdir. Əvvəlcə kitabın adındakı “zənci” termini “hindu” istialhi ilə əvəzlənmişdir (Ten Little Indians “On balaca hindu”). Bir müddət “Ten Little Soldiers” (On balaca əsgər) adı altında çap edildikdən sonra əsər öz yeni adına (And Then There Were None “Və sonra heç kəs olmadı”) “qovuşmuşdu” [17].

Siyasi korrektəlik tələblərinin qarşılığında mənə dildə *Negro* “zənci” terminin bir çox mövqələrdə digər analoqları ilə əvəzlənmişdir. Bununla belə, Azərbaycan ədəbi dilində hələ də bu termindən istifadə halları mövcuddur. *ABŞ-da səhv ürvana gedən zənci yeniyetmə ev sahibi tərəfindən güllələnib... Qayıya çıxan ev sahibi qarşısında zəncini görünəcə silaha al atıb və yeniyetməyə 2 dəfə atəş açıb* [1].

Elmi üslubda və rəsmi-karğüzərliq üslublarında *zənci* termininin yalnız müəyyən istisna hallarında işlədildiyini və bu zaman, əsas etibarilə, ABŞ toplumun nümayəndələrindən deyil, daha çox bir irqin – neqroid irqinin nümayəndələrindən bəhs edildiyini təsbit etmək olar.

Karib dənizi adalarında, Venesuela, Braziliya və Qananın etnik tarixində Avropalı mühacirlərin, habelə hindularla yanaşı Afrika mənşəli zəncilərin böyük rolu olmuşdur... Zəncilər isə, əsasən, ABŞ-da maskunlaşmışdır. Barada zəncilərin sayı təqribən 29 milyondur [4; 23, 44].

Rəsmi məlumatlarda, habelə dövlət nümayəndələrinin çıxışlarında və ya rəsmi dövlət oqanlarını təmsil edən KİV-lərdə, demək olar ki, bir qayda olaraq, *zənci* terminin *black*, *Afro-American* terminlərinin *kalkaları* ilə əvəzləndiyinin şahidi oluruz. Məsələn: *Afro-amerikalıların tarixi Fevral ayının təqdimatı keçirilib* [2].

Negro → *black* keçidini qaydaraq əlavə edək ki, ABŞ-ın afroamerikan toplumunun seqreqasiyaya uğradığı və öz hüquqları uğrunda mübarizəyə atıldığı bir dövrdə *Negro* termininin *black* termini ilə əvəzlənməsi yetərinə ciddi “siyasi korrektəlik” addımı idi. Lakin zamanla həmin evfemistik əvəzlənmənin (*black* terminin) özü də “siyasi korrektəliyi” məruz qaldı. Belə ki, afroamerikan əhali onların dəri rənginə görə fərqləndirilməsinin insan ləyaqətinin təhqir edilməsi niyətini ön plana aldı: əslində *black* sözünün də etimoloji cəhətdən *Negro* termini kimi koloristik differensiasiyaya əsaslanması bu yanaşmanı aktivləşdirdi.

“Siyasi korrektəlik” terminin öz müasir anlamında XX əsrin 70-ci illərində siyasi və məişət leksikonuna daxil olduğunu vurğulayan Coel Blefus (Joel Bleifuss) qəbuləndən ilk yeni terminlər sırasında *black* “qara” (“qaradərili” anlamında - Ə.H.) [15]. Başqa sözlə tədqiqatçı, “siyasi korrektəlik” terminologiyasının əsl mənada formalaşması tarixində *Negro* → *black* keçidinin müstəsna əhəmiyyətini etiraf etmişdi. *Black* “qara” termininin variantı kimi *Black-American* “qara amerikalı” termindən də istifadə edilir.

Blacks, Black-Americans, African-Americans, and Afro-Americans are terms that are frequently used in magazines, newspapers, and across the internet when referring black people. (Qaradərili, Qara-Amerikalı, Afro-Amerikalı və Afro-Amerikalı qaradərili insanlara istinad edərkən jurnallarda, qəzetlərdə və internetdə tez-tez istifadə olunan terminlərdir) [19].

Müasir Azərbaycan dilində terminin bu variantının kalkası daha aşağı işlənmə tezliyi nümayiş etdirir: *1961-ci ildə Con F.Kennedi Prezident olanda çox sayda qara amerikalı, xüsusən Cənubda yaşayanlar açıq seqreqasiya ilə üzlənməkdə davam edirdilər. Qara amerikalılar yeni prezidentdən çox şey gözləyirdilər, seçkidə ona dəstək vermişdilər, bir sıra mühüm ştatlarda onun qələbəsini təmin etmişdilər* [20].

Müasir ABŞ ingiliscəsində artıq *black* termini öz mövqələrini *Africa-American* termini ilə yanaşı, onun lakonik forması olan *Afro-American* variantı işlədilməkdədir.

When the National Afro-American Museum and Cultural Center (NAAMCC) opened its doors in 1988, it was in the vanguard by being one of the first national museums dedicated to African American history. (Milli Afrika Amerika Muzeyi və Mədəniyyət Mərkəzi (NAAMCC) 1988-ci ildə qapılarını açanda, Afrika Amerika tarixinə həsr olunmuş ilk milli muzeylərdən birinə çevrilərək ön planda idi) [16].

Müasir internet axtarış sistemlərinə verilən sorğular əsasında əminliklə onu demək olar ki, dilimizdə *afro-amerikan*, *afrikan amerikan* terminlərinin işləkliyi *qara* və *qaradərili* terminoji paralelliyindən dəfələrlə üstündür.

O da maraqlıdır ki, müasir ABŞ toplumunda ara-sıra səsləndirilən etirazlar otuz ilə yaxın işlənmə tarixinə malik olan *Afro-American* terminin dayanıqlı olacağına əminlik yaratmışdır. Belə ki, bəzi afroamerikan fəalları *“Mən afro-amerikan adlandırmayın. Mən “qarayam” – xarakterli hərəkat başlatmışam* (bu barədə daha ətraflı bax: [14]. Bu terminə etiraz edən özlərinin Afrikadan köçmə vətəndaş olmaqlarını və “Qara qita” ilə əlaqələndirilərk adlandırılmalarını istəmədiklərini önə sürürlər. Əgər Azərbaycan dilindəki müvafiq qrup terminlərin mənə dildəki evfemizmlərə əsaslandırdığından çıxış etsək, ehtimal ki, yaxın illərdə dilimizdəki kalkaların təkrar dəyişməsinə izləmiş olacağıq.

Maraqlıdır ki, Azərbaycan dilində işlədilən bəzi pleonastik ifadə formalarına təsadüf edilir. Məsələn: *Bəs görəsən, qara dərili bir afro-amerikan necə oldu ki, bu qədər uşur qazana bildi? Özü də prezident kimi...* [22]. Ehtimal ki, belə dəqiqləşdirici terminoloji “təhcizat” a yol vermiş müəlliflər də, Afrika qitəsinin şəxslərin hamısının zənci irqinə məxsus olmayacağı gerçəkliyinə istinad edirlər.

Yekun olaraq onu qeyd edək ki, artıq Azərbaycan terminoloji sistemindən “zənci mədəniyyəti”, “zənci folkloru”, “zənci musiqisi” kimi termin birləşmələri demək olar ki, sıxışdırılıb çıxarılmışdır.

Bu terminin afro-amerikanların ləyaqətinə təhqir kimi qiymətləndirildiyinə duyarlı yaşayan Azərbaycan ziyalıları mənimsənmiş digər kalkalardan (*qara*, *qaradərili*, *Afro-Amerikan*, *Afrikan Amerikan*) istifadəyə üstünlük

²⁴ AzMİU, baş müəllim, efसानеheziyeva@mail.ru

verirlər. Bu məqamda V.M.Leyçikin beynəlxalq terminoloji sistemdə termin variantlılığı ilə bağlı durumla əlaqədar dəyərləndirməsini xatırlatmaq yerinə düşərdi. Belə ki, dilçi "son dövrlərdə terminoloji unifikasiya üçün seçilən terminlərə irəli sürülən tələblərin daha az ciddiyyətlə seçildiyini və bu səbəbdən də, yetərincə semantik və formal variantların (yəni, terminoloji sinonimlərin, morfo- və fonovariantların) istifadə edilməsinin, bir növ, "qanunlaşdığını" vurğulamışdı [8; 209].

XX əsrdə Afrikalı-Amerikalı musiqiçilərin çoxu yalnız bhyuz oynayırdı, bəziləri də klassik musiqi ifa edir və Avropa harmoniyasını öyrənirdi [5]; *İndi Amerikanın ağ gəncləri afrikan amerikalının pop mədəniyyətinə baş əyirlər* [3].

Sözsüz ki, belə hassas yanaşmada həm Azərbaycan xalqının genetik kodunda başqa xalqlara, mədəniyyətlərə hörmət əsaslı davranış modelinin kodlaşması və eləcə də ölkəmizdə aparılan multikulturalizmi ideoloji bazalı siyasət həlledici rol oynamışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Günahsız zənci güllənib: [Elektron resurs] / 19.04.2023. URL: <https://shere.az/hadis/224953>
2. Afro-amerikalıların tarixi Fevral ayının təqdimatı keçirilib: [Elektron resurs] / – Fevral 27, 2018. URL: <https://modern.az/az/news/158440/afro-amerikalilarin-tarixi-fevral-ayinin-taqdimati-keccedilirlib>
3. İhsanov, M. Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoq və mədəni dəyərlərin təbliğində oynadığı rol: [Elektron resurs] / Dövlət idarəçiliyi. – № 2. – s. 223-232 URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/im2016_641.htm
4. Quliyeva N.M. "Etnoqrafiya və Etnologiya" (dars vəsaiti), Bakı:ADPU nəşriyyatı, 2009, 157 sah.
5. Lopez, C. 30 ən görkəmli və populyar musiqi növü: [Elektron resurs] / Warbletoncouncil. – 19 İyul, 2021. URL: <https://az.warbletoncouncil.org/tpos-de-musica-763#menu-4>
6. Буланов К. Мартин Лютер Кинг: история борьбы <http://www.tvc.ru/news/show/id/59286>
7. Кузнецова Н.В. Феномен политкорректности и основания его формирования в современном политическом дискурсе. автореферат диссер. ... канд. филол. наук. – Улан-Удэ – 2017, 23 с.
8. Лейбчик В.М. - Терминоведение. Предмет, методы, структура. Терминоведение. Предмет, методы, структура, Изд. 2-е, испр. и доп., М.: КомКнига, 2006., 256 с.
9. Нитобург Э. США: цветной барьер в прошлом и настоящем // Новая и новейшая история, № 2, 199 <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/NITOBURG.HTM>
10. Порохоничкая Л.В. Концептуальные основания эвфемии в языке (на материале английского, немецкого, французского, испанского и итальянского языков): автореф. дис. ... д-ра филол. наук М., 2014, 47 с.
11. Потапова Н.М. Эвфемизмы в языке и речи на материале английского делового дискурса, диссер. ... канд. филол. наук., Москва, 2008, 165 с. <http://www.disscat.com/content/cvlenizmy-v-yazyke-i-rechi-na-materiale-anglovyazchnogo-delovogo-diskursa>
12. Рубина Н.Б. «Эвфемизм» и «политическая корректность» в современном английском языке // Востник РУДН, серия Липовистика, 2011, № 4, с.37-41, <http://journals.rudn.ru/linguistics/article/view/File/9787/9238>
13. Шлякшина Е. В. Языковой аспект политкорректности в англоязычной и русской культурах, диссер. ... канд. филол. наук, Ярославль, 2009, 213 с. <http://www.disscat.com/content/yazykovoi-aspekt-politkorrektnosti-v-anglovyazchnoi-i-russkoi-kulturakh>
14. Don't Call Me African-American <https://newafricanmagazine.com/regions/diaspora/dont-call-me-african-american/>
15. Joel Bleifuss. A Politically Correct Lexicon. Your "how-to" guide to avoid offending anyone // In These Times, February 21, 2007. <http://inthesetimes.com/article/3027/a-politically-correct-lexicon>
16. Powell, L. Rhythm of Revolution "kicks off museum reopening Saturday: [Electronic resource] / – May 11, 2021.
17. Sadie Stein. Mystery // The Paris Review, February 5, 201 <https://www.theparisreview.org/blog/2016/02/05/mystery/>
18. URL: <https://www.dayton.com/what-to-do-national-afro-american-museum-and-cultural-center-reopens-with-new-exhibit/OV0H7CP6WRH6BF3L64IRZGFCOYA/>

MƏNBƏLƏR:

19. <https://blackthen.com/black-african-american-afro-american-black-american/>
20. <http://www.anl.az/down/megale/5252014/avqust/388316.htm>
21. <http://www.anl.az/down/megale/xalqcehbhesi/2016/iyul/501044.htm>
22. <https://azvision.az/news/103846/abs-in-butun-prezidentleri-bir-nesildendir-dosye.html>

Ключевые слова: «политическая корректность», термины, калька, цветной , →негр→чёрный→афроамериканец

Key words: political correctness, Colored→ Negro→black→Afro-Amerikan

О факторах и условиях образования эвфемистических терминов «политкорректности» (на основе примеров: Colored → Negro → Black → Afro-Amerikan)

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются термины политкорректности. В рамках исследования рассматривается терминологический переход: Colored → Negro → Black → Afro-Amerikan. Известно, что начиная с 60-ых годов XX века, в связи с появлением тенденции «политкорректности», в американском варианте английского языка произошли замены терминов. Данная тенденция оставила свой след в деле номинации афроамериканского населения.

Известно, что во времена рабства в южных штатах США афроамериканское население называли colored. Далее этот термин был заменен термином Negro. В 60-ые годы XX века произошла еще одна замена Negro → Black. После обращения Дж. Джексона в 1988-ом году и этот термин был заменен терминами: African-American, Afro-American. Наши исследования дали возможность установить факт использования калек всех этих терминов в литературном азербайджанском языке. Также установлено что, эти термины демонстрируют разные уровни функциональности и частоты использования. Можно с уверенностью сказать что, в последние годы для различных стилей литературного азербайджанского языка характерно использование вариантов кальки термина Afro-American.

On the factors and conditions for the formation of euphemistic terms "political correctness" (based on examples: Colored → Negro → Black → Afro-American)

SUMMARY

The article explores the terms of political correctness. The study considers the terminological transition: Colored → Negro → Black → Afro-American. It is known that since the 60s of the XX century, in connection with the emergence of the trend of "political correctness", in the American version of the English language there have been replacements of terms. This trend has left its mark on the nomination of the African American population.

It is known that during the time of slavery in the southern states of the United States, the African American population was called colored. Further, this term was replaced by the term Negro. In the 60s of the XX century, there was another replacement Negro → Black. After the appeal of J. Jackson in 1988, this term was also replaced by the terms: African-American, Afro-American. Our research made it possible to establish the fact of the use of cripples of all these terms in the literary Azerbaijani language. It has also been found that these terms demonstrate different levels of functionality and frequency of use. It can be said with confidence that, in recent years, various styles of the literary Azerbaijani language have been characterized by the use of calque variants of the term Afro-American.

Rayçi: dos. A.C.Məmmədova